

ALTERNATOR

Misliti znanost.

»Konec«

18. 6. 2020

Number: 29/2020

Author:

- Alenka Zupančič

Foto: Arne Hodalič

Živimo v obdobju, ki ga v marsikaterem oziru opredeljujejo, navdihujejo, opisujejo podobe konca. »Konec« seveda ni pojem, koncept, je prej neka miselna figura, ki ima mnoge različne obraze, verzije in pomene – nekateri si med seboj celo direktno nasprotujejo. »Konec« nam lahko pred oči pripelje konec sveta, apokaliptično razdejanje, izginotje človeštva, celo vsega življenja ... Lahko pa je »konec« tudi podoba nekakšnega hollywoodskega *happy end*a, po katerem bomo samo še srečno živeli do konca svojih dni. Ko je na primer leta 1992, v duhu padca berlinskega zidu, politolog Francis Fukuyama objavil svojo razvpito knjigo *Konec zgodovine in zadnji človek*, je šlo za to drugo, srečno figuro konca. (Kapitalistična liberalna demokracija, kakršna je tedaj obstajala v Ameriki in Evropi, je najboljša možna oblika človeške družbe in v sebi več nima nobenih resnih protislovij ...) Vendar če se še malo zadržimo ob tem Fukuyamovem koncu, pri tem ne gre enostavno za vprašanje srečnega konca nasproti nesrečnemu, ampak še bolj za neko drugo pomembno vprašanje: ali je konec del tega, kar končuje, ali tudi sam izgine s tem, kar konča? Ali pa nasprotno ostane kot samostojna entiteta, po koncu tistega, kar konča? Pri Fukuyamovi verziji teze o koncu zgodovine gre za to zadnje. Prva presenetljiva implikacija knjige *Konec zgodovine in zadnji človek* je prav v tem, da zaznamuje nasprotje od tega, kar naslov morda sugerira, namreč da smo prišli do Konca. Kar dejansko in mnogo močneje zaznamuje Fukuyamova knjiga, je pravzaprav nemožnost konca. Nemožnost, da bi končali sam ta konec – kot da bi se zataknili v samem tem koncu zgodovine, obtičali v njem in se v njem vrteli v neskončnost. In v prazno. Če je, kot sugerira knjiga, kapitalistična liberalna demokracija konec zgodovine, lahko ta konec pravzaprav traja večno; ni namreč podvržen zgodovinskemu času, ampak ga nosi neka lastna časovnost, v kateri ni prav nobenih notranjih razlogov, da bi se vse skupaj končalo. Gre za Konec, ki lahko traja neskončno dolgo, tako rekoč večno.

Kontekst, v katerem je Fukuyama napisal svojo knjigo, je, kot rečeno, jasen in je tesno povezan s tem, kar bi lahko enostavno opisali kot izginotje vsake realne Zunanosti. Gre za konec hladne vojne, to je konec tega, čemur se je reklo »realno obstoječi socializem« in čemur bi lahko rekli tudi realno obstoječa *zunanost* kapitalističnemu družbenoekonomskemu redu, ki je zarisovala njegovo fizično in ideološko mejo. Ta zunanost se zdaj prevede v neke vrste odprto totalnost, kjer je zunanost (preostali nedemokratski/nekapitalistični režimi) tako rekoč že na poti v notranjost. Spekulativno je pravzaprav že vključena v notranjost; in ta notranjost (kot odprta celota) je v tem smislu vse, kar obstaja. Drugače rečeno, »konec zgodovine« je pomenil, da smo dosegli točko, od katere naprej živimo v času, ki se ne more končati, vsaj ne iz kakšnih notranjih razlogov ali protislovij. (Fukuyama seveda dopušča, da to progresivno vključevanje zastane ali da celo nastopi »regresija«, a ne zaradi kakšnih notranjih protislovij samega danega reda.)

Seveda sta bila Fukuyama in njegova knjiga deležna številnih kritik. Mnogi so poudarili, da je njegova osnovna teza pravzaprav zgolj »filozofska usluga« vladajoči hegemoni ideologiji, tako rekoč brezsrčna promocija obstoječega zahodnega družbenoekonomskega reda (in njegovega zelo specifičnega *zgodovinskega* trenutka) kot zunajzgodovinskega.

In prav to je tista točka, na kateri se je pojavila in v polni meri razmahnila še ena ideja ali ideologija konca: ideja »konca ideologij«. »Konec ideologij« je pomenil natanko triumf ene same hegemonne ideologije. In jedro te ene hegemonne ideologije je bilo prav sistematično zanihanje kakršnihkoli resnih družbenih antagonizmov in protislovij, *notranjih*, temu enemu hegemonnemu redu. Vse še obstoječe probleme je mogoče obravnavati tako, da obstajajo na ozadju v osnovi popolne družbe. Rasizem in diskriminacija sta na primer problema še vedno nekoliko razgrete in vihrave površine sveta, katerega jedro pa se je že ohladilo in utrdilo. Konsolidiralo. Obe ideji konca, »konec zgodovine« in »konec ideologij«, sta torej tesno povezani.

V obeh idejah prisotno sistematično zanihanje notranjih protislovij hegemonnega reda je igralo tudi pomembno vlogo pri tem, kako so bile dolgo časa videti podobe, predstave (zlasti v popularni kulturi) konca sveta. Namreč: konec, oziroma kakršnokoli resno predrugačenje, lahko pride samo iz čiste *Zunanosti* – pri čemer je ta zunanost zdaj v osnovi pomenila nekaj takega kot »naravni univerzum« (kot zoperstavljen zgodovinskemu) in navadno vključevala nič manj kot popolno uničenje Zemlje. Na primer: eksplodiralo bo Zemljino jedro, na Zemljo bo treščil asteroid ...

Na to je na primer opozoril literarni kritik in filozof Fredric Jameson v svoji analizi različnih distopij, namreč, da si lažje predstavljamo, da na Zemljo trešči asteroid, kot pa si lahko predstavljamo spremembo nekaterih določujočih (družbeno-ekonomsko-političnih) koordinat našega vsakdanjega življenja. Lažje si predstavljamo konec sveta kot konec kapitalizma. In tudi če smo do slednjega kritični – kdo pa konec koncev danes ni kritičen do kapitalizma? –, nas tukaj vsebovana ideja (ideologija) hkrati prepričuje, da smo obtičali z njim, da iz njega ni mogoče, saj nima nobene zunanosti. To se nadalje navezuje na občutek nemoči, neučinkovitosti vsega »prevratniškega«, »subverzivnega« in »nevarnega«: kapitalizem ima čudežno zmožnost, da v svoj prid obrne in proda svoje lastne krize in vse mogoče uporniške drže kot še eno tržno nišo ... Stvari se iz notranjosti sveta, kakršen je, ne morejo zares spremeniti, reši – če iščemo rešitev – nas zato lahko samo radikalna katastrofa. To je tudi razlog za določeno ambivalentnost, ki pogosto obdaja pričakovanja takšnega konca, in marsikdo pozdravlja perspektivo nekakšne celostne katastrofe, ko bo pomedla z vsem tem. Z drugimi besedami, v opisani konfiguraciji smo tisto, za kar bi želeli, da se konča, a se noče končati, tako rekoč primorani priklopiti na ta drugi, vsezajemajoči konec, ki bo v enem zamahu poskrbel za vse ...

A seveda je jasno, da takšen vsezajemajoči »konec vsega« našega problema pravzaprav ne bo rešil, le odplaknil ga bo skupaj z nami. Drugače rečeno, obstaja razlika med številnimi oblikami, podobami Konca, in tistim realnim, ki tvori jedro našega rastočega nelagodja in zaradi katerega sploh govorimo o tem, da bi (nekaj) radi končali. To realno ima zmeraj neko konkretno obliko. Naš problem iz te perspektive ni toliko konec, kot je to, da se nekatere stvari nočejo končati. Konec sveta bi jih nedvomno odpihnil, v nobenem pomenu pa jih ne bi dejansko »naslovil«, razrešil.

V razmerju do teze in vzdušja takšnega »konca zgodovine« je zanimivo naslednje. V zadnjem času – v obdobju, ki ga na simbolni ravni najbrž najbolj zaznamuje izvolitev Donalda Trumpa za predsednika ZDA (»zgodilo se je nemogoče«) – se zdi, da smo priče nekakšni paradoksnii reaktivaciji zgodovine, koncu njenega konca, praznega vrtenja na mestu. Zdi se skratka, da smo celo prešli v neko pospešeno gibanje, pa čeprav v smeri katastrofe. Ta katastrofa ima več obrazov: političnega (vojne, milijoni beguncev, vzpon populizma in protofašizma), moralnega (cinizem, korupcija, pa tudi izzivi, ki jih za samo definicijo »človeškega bitja« prinaša nova generacija umetne inteligence in druge tehnologije), ekonomskega in seveda ekološkega. Vse to se tudi vse bolj kaže kot med seboj povezano. Aktualna pandemija covid-19 je k temu dodala še splošno zdravstveno krizo; hkrati je tudi zaostila in izpostavila vse druge že prej obstoječe kritične točke, probleme, antagonizme in razdejanja, tako zelo, da mnogi komentatorji za opis situacije uporabljajo metaforo »popolne nevihte« – ko se različne nevihte med seboj povežejo v katastrofični rezultat. Trenutni ameriški protesti, ki jih je sprožil policijski uboj Georgea Floyd, so seveda del tega.

Prav tako se zdi, da se je nekaj spremenilo, premaknilo v sami konfiguraciji zgodbe o Koncu. Vse omenjene krize, vključno z ekološko, se zdaj vse bolj kažejo kot izhajajoče iz notranjosti našega svetovnega reda, kot nekaj, kar se poraja iz njegovih lastnih protislovij in problemov.

A presenetljivo veliko ljudi, tudi zelo kritično naravnanih, še vedno na nek način verjame tezi o »koncu zgodovine«, kot smo jo orisali zgoraj. Vzemimo na primer vzpon in uspeh Donalda Trumpa (in njemu podobnih) v politiki: mnogi se še vedno obnašajo, kot da je Trump pravzaprav nekakšen asteroid, ki je na ZDA in svet treščil iz vesolja, ne pa nekaj, kar se

je pojavilo iz same globoke notranjosti, protislovij in uničujočih problemov dominantnega družbenega reda. Prepričani so skratka, da bi bilo dovolj, če se ga znebimo, in vse bi bilo spet lepo in prav. In nekaj skoraj zabavnega je v tem, kako Trumpovi najostrejši kritiki goreče ponavljajo logiko njegovega najljubšega slogana. Verjamejo, da bo odstranitev Trumpa kot predsednika »Ameriko spet naredila veliko«. Prav to je tista drža, v kateri ideologija konca ideologije živi še naprej. Še naprej živi v obliki nesprejemanja dejstva družbenega razkroja in protislovij družbenega reda, katerega prapor je prav ta ideologija. Prav omenjeni razkroj in protislovja so tisto, kar je Trumpa sploh »izvolilo« - in izvolilo ga je iz same *notranjosti* »konca zgodovine« in »konca ideologij«. Trump uteleša samo jedro »konca ideologij«.

Mimogrede, in za nekoliko bolj komični intermezzo: kot neposredna inspiracija so Fukuyami pri njegovi tezi služila *Predavanja o Heglu* filozofa Alexandra Kojèva. Ko Kojève razmišlja o možnem bodočem »koncu zgodovine«, ga med drugim opiše tako, da bo »človek spet postal žival«, govori o človeku kot »postzgodovinski živali«, ki ne bo »srečna«, pač pa večno *zadovoljna* sama s samo. Pri tem doda tudi zanimivo opombo o jeziku:

»Dokončno izginotje človeka v pravem pomenu besede pomeni tudi dokončno izginotje človeškega govora (*logosa*) v strogem pomenu besede. Živali vrste *homo sapiens* se bodo s pogojnimi refleksi odzivale na vokalna znamenja ali znakovni 'jezik', njihov tako imenovani 'govor' pa bo podoben domnevnemu 'jeziku' čebel.«

Kojève torej omenja čebele in njihov »jezik«. A zadošča, da spremenimo primer živali in čebele zamenjamo s pticami, pa pridemo neprijetno blizu neki osrednji dimenziji našega sveta, v kateri širni svet, na čelu z vodilnimi politikami, komunicira prek Twitterja. Čiv, čiv. Mi pa se na to odzivamo s pogojnimi refleksi.

A kot rečeno, se zdi, da se ne glede na vse čivkanje in brenčanje sam ta »konec zgodovine« počasi končuje.

Ali je ta konec konca (zgodovine) dobra novica? Morda je to napačno vprašanje. Konec perpetuiranja *statusa quo* ter izbruh številnih dramatičnih protislovij in antagonizmov na površje seveda sama po sebi še nista rešitev ali odrešitev. Prav tako ne nosita v sebi nobene teleološke orientacije, smeri, v katero se bodo stvari nujno odvale. Konec, ki se ta hip odvija tako rekoč v živo, pred našimi očmi in okoli nas, ni hipni konec, ampak ima svoje trajanje, svoj - tokrat zelo zgodovinski - čas. In zelo pomembno je dojeti, da ni nekaj, kar »se nam dogaja« (tako rekoč od zunaj), ker smo hočeš nočeš del njega: smo ta konec ali vsaj ena njegovih ključnih dimenzij. Zato bi morda morali nehati spraševati, kaj naj naredimo, da bi ga preprečili (je namreč že tu), in raje začeli razmišljati o tem, *kam*, v katero (po možnosti skupno) smer ga lahko obrnemo. In seveda, na kakšen način.

<https://www.alternator.science/en/long/konec/>